

УДК 338.001.5

Ліліана ГОРАЛЬ

ВІЗІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ: СУТНІСНО-АНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Розглянуто підходи до трактування кластера з погляду різних наукових шкіл, відповідно, запропоновано власне трактування кластера як добровільного галузево-територіального об'єднання суб'єктів господарювання з метою розширення власних ринкових позицій. Висвітлено форми та переваги кластерних формувань у період глобалізації, оскільки світовий досвід переконує, що значні економічні зміни на національному і міжнародному рівнях відбуваються завдяки формуванню територіально-галузевих та інтеграційних об'єднань – кластерів, які є найбільш конкурентоспроможними на світовому ринку. Проаналізовано стан кластеризації країн світу та особливості здійснення даного процесу в Україні.

Ключові слова: *кластер, кластеризація, галузево-територіальне об'єднання, інтеграційне об'єднання.*

JEL: D2, D4

Постановка проблеми. Глобалізаційні тенденції посилюють інтерес до нетрадиційних добровільних об'єднань підприємств, що базуються на координації та локалізації фінансово-господарської діяльності з метою взаємодоповнення і посилення конкурентних переваг один одного та економіки загалом. Одним із таких новітніх формувань є кластер, історія існування якого у вітчизняній практиці нараховує неповне десятиліття, хоча в розвинених країнах кластерні формування є звичним явищем. До того ж результати кластеризації зарубіжних економік дозволяють констатувати про позитивні результати як на макро-, так і макрорівні. Враховуючи вищезазначене, висвітливо сутнісно-аналітичні аспекти кластеризації, що, на наш погляд, допоможе змінити вітчизняні стереотипи щодо їх нових формацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження кластерних формувань актуалізуються у роботах М. Портера, М. Маршалла, К. Шумпетера, Г. Семенова, О. Богми, Ю. Ковальнової, А. Мельник, Л. Радіонової, Р. Хайрулліна, Г. Яшева, Р. Хасанова, М. Вікхема, Л. Орведала, К. Кетелса і не оминають увагою науковців сьогодення. Однак, незважаючи на значне вивчення згаданої проблематики, наявні публікації недостатньо висвітлюють питання кластеризації, що зумовлює подальше вдосконалення наукових підходів у цій площині.

Постановка мети і завдань. Враховуючи зазначене, метою статті є комплексне дослідження сутності кластера, особливостей вітчизняних та зарубіжних процесів кластеризації як каталізаторів економічного прориву.

Виклад основного матеріалу. Генезис наукової парадигми поняття “кластер” бере початок ще у працях А. Маршалла та Й. Шумпетера. Так, підхід А. Маршалла щодо формування “індустріального району” та погляди Й. Шумпетера в частині підвищення економічних показників діяльності в середині цього “індустріального району” сформувавши перші уявлення про кластери. Подальшого розвитку кластерна теорія в працях згаданих науковців та їх послідовників не набула.

Тільки сучасні умови господарювання, домінантою яких є ринковий механізм господарювання, повернули зацікавленість як теоретиків, так і практиків до кластерних формувань. Зокрема, ґрунтовного дослідження кластерна концепція набула у роботах М. Портера, який законно вважається її основоположником. Учений зазначає, що кластер є організаційною формою консолідації зусиль зацікавлених сторін, скерованих на досягнення конкурентних переваг в умовах становлення постіндустріальної економіки. Висвітлюючи сутність кластера, М. Портер вказує, що кластер – це “група географічно суміжних та взаємопов’язаних підприємств і організацій, що функціонують у певній галузі, взаємодоповнюють та забезпечують постійне зростання кластера в цілому” [1]. Окрім цього, він визначає функції цього суб’єкта, виокремлює притаманні йому особливості, а також висвітлює переваги та недоліки такого новоутворення, чим пропонує інноваційну технологію концентрації майна, активів та людського капіталу з метою підвищення результатів діяльності кожного учасника кластера. Так, згідно з кластерною теорією М. Портера [9]:

1) кластер – двигун економічного зростання національної та регіональної економіки, оскільки конкурентоспроможність кластерів прямопропорційно впливає на макропоказники;

2) кластери визначають фундаментальні завдання в національних та регіональних умовах ведення бізнесу, оскільки впливають на природу конкуренції;

3) кластери забезпечують нові тенденції економічних взаємовідносин, базовані на консолідації усіх суб’єктів господарювання, включаючи органи державної влади.

Отже, на основі сформульованих М. Портером особливостей, можна зробити висновок, що кластери є організаційною формою консолідації зацікавлених сторін інвесторів, спрямованою на досягнення конкурентних переваг в умовах глобалізації економіки. Основна мета формування кластера – забезпечення синергії розвитку як окремого бізнесу, так і регіону загалом. Так, для бізнесу кластер – це реальна можливість забезпечення конкурентоспроможності при ефективно розробленій стратегії розвитку на 5-10 років. Однак, варто наголосити, що кластер формують локалізовані географічно підприємства одного сектору економіки, метою об’єднання яких є підвищення результатів діяльності за умови цивілізованої конкуренції, орієнтації на лідера та державної підтримки. За своєю суттю кластери є основою економічного розвитку регіону та держави шляхом здійснення інвестицій, оскільки з огляду на теоретичні концепції дозволяють:

- розширити ринки збуту за рахунок уніфікації вимог у контексті кластера загалом;
- збільшити коло споживачів та клієнтів за рахунок розвинених учасників кластера;
- підвищити рівень зайнятості населення;
- наростити потужність за рахунок економічної підтримки з боку органів державної влади.

У контексті дослідження варто зазначити, що сучасна вітчизняна кластерна концепція перебуває на етапі становлення, оскільки фундаментальних праць з цієї

проблематики обмаль. Частково у своїх роботах акцентують увагу на кластерах та особливостях їх функціонування Г. Семенова, О. Богма, Ю. Ковальова, серед зарубіжних – Л. Радіонова, Р. Хайруллін, Г. Яшева, Р. Хасанов, М. Вікхем, Л. Орведал, К. Кетелс та ін. З огляду на це у теорії і практиці існують такі трактування кластера, систематизовані нами у відповідні групи, зокрема:

1) кластер – географічна концентрація подібних, суміжних або додаткових підприємств з активними каналами для бізнес-транзакцій, комунікацій та діалогу, що поділяють спеціалізовану інфраструктуру, робочі ринки та послуги і мають спільні можливості або загрози;

2) кластер – це галузеве, територіальне та добровільне об'єднання підприємницьких структур, які тісно співпрацюють із науковими (освітніми) установами, громадськими організаціями та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоздатності власної продукції і сприяння економічному розвитку регіону;

3) кластер – мережа постачальників, виробників, споживачів, елементів промислової інфраструктури, дослідницьких інститутів, взаємозалежних у процесі створення додаткової вартості;

4) кластер – група розташованих на території поселення або поблизу його взаємозалежних підприємств та організацій, які взаємодоповнюють і посилюють конкурентні переваги один одного;

5) кластер – це група локалізованих взаємозалежних компаній, постачальників устаткування, комплектуючих, спеціалізованих послуг, інфраструктури, науково-дослідних інститутів, ВНЗ та інших організацій, які взаємодоповнюють і посилюють конкурентні переваги один одного.

Вищезазначені визначення, на наш погляд, подібні за змістом та мають однакове смислове навантаження, а тому потребують уніфікації.

Оскільки наведені трактування акцентують увагу на таких важливих аспектах, як добровільність, географічна та виробнича спорідненість, інвестиційна складова й орієнтація на позитивний кінцевий результат діяльності, вважаємо, що кластер – це добровільне галузеве-територіальне об'єднання суб'єктів господарювання, включаючи органи державної влади, з метою консолідації діяльності та досягнення конкурентних переваг в умовах глобалізації.

Варто зауважити, що кластери класифікують науковцями за різними ознаками [3], що широко викладено на сторінках наукової літератури. На наш погляд, такий численний поділ кластера не повинен змістово навантажувати це поняття. Зважаючи на це, пропонуємо не відходити від традиційної класифікації за М. Портером, яка включає поділ за ознаками, що найбільш широко висвітлюють його природу [1] (рис. 1).

Такий детальний поділ, на наш погляд, охоплює усі структурні елементи кластерних формувань та систематизує їх, розширюючи понятійний апарат у контексті наукової парадигми кластера. Однак це не створює вітчизняним науковцям та законотворцям підґрунтя для юридичного врегулювання діяльності кластерів в Україні, що є найбільш вагомою проблемою сучасності. Відповідно, вони реєструються і функціонують як громадські організації, що у світовій практиці є неприпустимим. Враховуючи таку ситуацію, ідентифікувати кластери як окремі структури можна буде тільки після прийняття законодавчої бази та введення у законодавство самого поняття "кластер". Поки що відсутність нормативно-правової і законодавчої бази для організації та діяльності кластерів є суттєвою перешкодою для розвитку вітчизняної економіки.

Рис. 1. Класифікація кластерів

Примітка. Складено автором на основі [1].

Кластери в сучасних умовах конкуренції на глобальних ринках є фундаментальною організаційною основою для реалізації головних принципів становлення національної та регіональної економіки. Так, світовий досвід переконує, що значні економічні зміни на національному і міжнародному рівнях відбуваються завдяки формуванню територіально-галузевих та інтеграційних об'єднань – кластерів, які є найбільш конкурентоспроможними на світовому ринку. Кластерний розвиток країни є однією з характерних ознак сучасної інноваційно орієнтованої економіки. Крім того, кластери є комбінацією конкуренції та кооперації. У країнах-членах ЄС кластеризація є однією з умов підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів та держави. Зокрема, економіка Фінляндії повністю кластеризована і в ній виділено 9 кластерів, а економіка Нідерландів розбита на 20 “мегакластерів”, на основі функціонування яких визначені пріоритети інноваційної політики держави. У Данії функціонує 29 кластерів, в яких беруть участь 40% усіх підприємств країни, які забезпечують 60% експорту, та розробляється глобальна концепція кластеризації. В Австрії діють трансграничні кластери з Німеччиною, Італією, Швейцарією, Угорщиною, Францією та Великобританією.

Таблиця 1

Рейтинг стійкості до фінансової кризи країн світу у 2012 р.

Країна світу	Місце у рейтингу стійкості до фінансової кризи
Данія	1
Сінгапур	2
Катар	3
Індія	13
Китай	18
Казахстан	27
США	28
Франція	44
Болгарія	46
Італія	47
Польща	48
Греція	49
Іспанія	50
Росія	51
Угорщина	52
Румунія	54
Україна	55
Венесуелла	57

Примітка. Складено автором на основі [7].

У Німеччині створено промислові кластери, а в Словенії прийнято стратегію зростання конкурентоспроможності промисловості та розроблено програму національного розвитку кластерів [7].

Саме кластеризація уможливила зменшення впливу світової фінансової кризи на економіку цих країн та дозволила зберегти показники конкурентоспроможності на високому рівні. Як свідчать дані табл. 1, найменше відчула вплив фінансової кризи Данія, яка одна з найперших країн Європи розробила, затвердила та почала реалізовувати ще з кінця 1980-х національну програму кластеризації економіки.

У першій десятці також усі скандинавські країни – Швеція, Норвегія, Фінляндія. Цікавий приклад стійкості до кризи демонструють і найбільші країни світу – Індія (13

місце) та Китай (18 місце). З колишніх радянських республік найкращі позиції займають Естонія та Казахстан – (27 місце), який випереджає навіть США (28 місце). Україна, як ілюструють дані таблиці, демонструє найнижчі показники, що також впливає на рейтинг конкурентоспроможності, де Україна займає чи не останні місця (табл. 2, табл. 3).

Таблиця 2

**Рейтинг та глобальний індекс конкурентоспроможності країн світу
у 2012–2013 рр.**

Країна світу	Місце у рейтингу 2012 р.	Місце у рейтингу 2013 р.	Відхилення (+, -)	Значення індексу
Швейцарія	1	1	0	5,72
Сінгапур	2	2	0	5,67
Фінляндія	4	3	+1	5,55
Швеція	3	4	-1	5,53
Нідерланди	7	5	+2	5,5
Німеччина	6	6	0	5,48
США	5	7	-2	5,47
Великобританія	10	8	+2	5,45
Гонконг	11	9	+2	5,41
Японія	9	10	-1	5,40
Україна	82	73	+9	4,14

Примітка. Складено автором на основі [6].

Як ілюструють дані табл. 2, у 2012 р. рейтинг найбільш конкурентоспроможних країн світу очолює Швейцарія. Сінгапур залишається на другій позиції, на третій – Фінляндія, яку наздоганяє Швеція (4-а). Ці Північні і Західноєвропейські країни домінують у першій десятці разом з Нідерландами, Німеччиною і Великобританією, займаючи, відповідно, 5-е, 6-е і 8-е місця. США (7-й), (9-й) Гонконг і Японія (10-а) завершують 10 кращих. Росія та Казахстан випереджають Україну за показниками конкурентоспроможності, посідаючи відповідно 67 і 51-е місця у загальному рейтингу.

Внаслідок економічної та політичної нестабільності Україна втратила 16 позицій за 2009–2010 рр. У 2011–2012 рр. стан економіки країни покращився, що дало змогу піднятися в рейтингу на 7 позицій. У 2012–2013 рр. Україна піднялася ще на 9 позицій, демонструючи свої основні конкурентні переваги – освіту та ємність ринку.

Таблиця 3

**Позиції України у рейтингу глобальної конкурентоспроможності
в 2005–2012 рр.**

Роки	Місце у рейтингу	Відхилення (+, -)
2005	68	-
2006	78	-10
2007	73	+5
2008	72	+1
2009	82	-10
2010	89	-7
2011	82	+7
2012	73	+9

Примітка. Складено автором на основі [6].

Економічні дисбаланси, зумовлені значним знеціненням національної валюти, та політична нестабільність, яка переросла у збройний конфлікт, не додає впевненості щодо збереження таких позицій на міжнародній арені і, відповідно, відсуває на другий план законодавче врегулювання кластерної політики, яке б уможливило підвищення конкуренції та диверсифікувало експорт, створило б сприятливі умови для розвитку малого і середнього бізнесу, кооперувало зв'язки між урядом, бізнесом, освітою та наукою.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У контексті дослідження кластерів варто зазначити, що їх існування, що базується на кластерній політиці, яку кожна окрема країна проводить, враховуючи національні особливості. Вітчизняна практика свідчить, що методичні основи формування кластерної політики в Україні відсутні. З огляду на це імплементація зарубіжного досвіду є необхідною умовою кластеризації. Так, у Євросоюзі кластиризація є типовим явищем ринкової економіки. Програми підтримки кластерів фінансуються з бюджетів країн-учасниць і розвиваються в рамках регіональної, інноваційно-інвестиційної та промислової політики. Члени Євросоюзу визначають тільки місце формування кластера, галузь та конкретного адресата коштів. Розвиток регіону, ґрунтований на малому і середньому бізнесі із значними інвестиціями та використанням новітніх технологій є основою економічного піднесення на макрорівні і формує ряд переваг на локальному рівні, зокрема:

- забезпечує зайнятість населення, чим знижує рівень безробіття;
- збільшує базу оподаткування, позитивно впливаючи на макропоказники;
- створює додаткові робочі місця;
- дозволяє розвиватись малому та середньому бізнесу.

Отже, кластеризація національної економіки є вимогою часу та дозволяє на якісно новому рівні об'єднувати потенціал, інновації, фінансові й інвестиційні ресурси, тандем яких – економічне зростання, фінансова незалежність та сталі позиції на міжнародній арені.

Література

1. Портер М. Конкуренция : пер. с англ. / М. Портер. – М. : Издат. дом "Вильямс", 2005. – 608 с.
2. Родионова Л. Н. Кластеры как форма интеграции инвестиционных ресурсов [Электронный ресурс] / Л. Н. Родионова, Р. Ф. Хайруллин. – Режим доступа : http://www.ogbus.ru/authors/Rodionova/Rodionova_4.pdf
3. Семенова Г. А. Національний кластер – новий шлях для прискорення економічного та інноваційного зростання України / Г. А. Семенова, О. С. Богма // Вісник економічної науки України. – № 1(9). – 2006. – С. 127–133.
4. Ковальова Ю. Кластер як новий інструмент модернізації економіки / Ю. Ковальова // Схід. – № 5 (83). – 2007. – С. 28–34.
5. Яшева Г. А. Кластерная политика в повышении конкурентоспособности национальной экономики: методика формирования. Государственное управление [Электронный ресурс]. Электронный вестник. Вып. № 11. Июнь 2007 г. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/17_SSN_2007/Economics/22544.doc.htm
6. Индекс глобальной конкурентоспособности — информация об исследовании [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index/info>

7. *The Global Competitiveness Report 2012 – 2013* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2012-2013/>
8. Ketels C. "Clusters of Innovation in Europe", in: *Structural Change in Europe 3* / C. Ketels. – *Innovative City and Business Regions, Bollschiweil: Hagbarth Publications*, 2003.
9. Orvedal L. *Industrial clusters, asymmetric information and policy design* / L. Orvedal. Norwegian School of Economics and Business Administration. Discussion Paper 25/02.
10. Michael E. Porter. *Russian Competitiveness: Where Do We Stand?*. Institute for Strategy and Competitiveness. Harvard Business School. U. S.–Russian Investment Symposium. Boston, Massachusetts 13 November 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.isc.hbs.edu/pdf/CAON_Russia_2003_Harvard_Symposium_11-13-03_CK.pdf
11. OECD (2010), *Competitive Regional Clusters : National Policy Approaches*, [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.oecd.org/publications/Policybriefs/;
12. OECD, 2010, *Innovative Clusters: Drivers of National Innovation Systems*, OECD: Paris.
13. *The Cluster Initiative Greenbook: New Findings on the Process of Cluster-Based Economic Development* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ivorytower.se/greenbook/general.html>

References

1. Porter M. *Competition : Translated from English / M. Porter.* – М. : Izdat. dom "Williams", 2005. – 608 p.
2. Rodyonova L. N. *Clusters as a form of investment resource integration* [WWW resource] / L. N. Rodyonova, R. F. Khairullyn. – Available at : http://www.ogbus.ru/authors/Rodionova/Rodionova_4.pdf
3. Semenova H. A. *National cluster – new way for speeding up economic and innovational growth of Ukraine* / H. A. Semenova, O. S. Bohma // *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy.* – # 1(9). – 2006. – p. 127–133.
4. Kovalova Yu. *Cluster as new instrument of economy modernization* / Yu. Kovalova // *Skhid.* – # 5 (83). – 2007. – p. 28–34.
5. Yasheva H. A. *Cluster politics in concurrence increase of national economy: methods of formation. State government* [WWW resource]. *Elektronniy vestnyk.* # 11. Yiu 2007 – Available at : http://www.rusnauka.com/17_SSN_2007/Economics/22544.doc.htm
6. *Index of global competitiveness — information about research* [WWW resource] – Available at : <http://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index/info>
7. *The Global Competitiveness Report 2012 – 2013* [WWW resource]. – Available at : <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2012-2013/>
8. Ketels C. "Clusters of Innovation in Europe", in: *Structural Change in Europe 3* / C. Ketels. – *Innovative City and Business Regions, Bollschiweil: Hagbarth Publications*, 2003.
9. Orvedal L. *Industrial clusters, asymmetric information and policy design* / L. Orvedal. Norwegian School of Economics and Business Administration. Discussion Paper 25/02.

10. Michael E. Porter. *Russian Competitiveness: Where Do We Stand? Institute for Strategy and Competitiveness. Harvard Business School. U. S. – Russian Investment Symposium. Boston, Massachusetts 13 November 2003 [WWW resource]. – Available at : http://www.isc.hbs.edu/pdf/CAON_Russia_2003_Harvard_Symposium_11-13-03_CK.pdf*
11. OECD (2010), *Competitive Regional Clusters : National Policy Approaches*, [WWW resource]. – Available at : www.oecd.org/publications/Policybriefs/;
12. OECD, 2010, *Innovative Clusters: Drivers of National Innovation Systems*, OECD: Paris.
13. *The Cluster Initiative Greenbook: New Findings on the Process of Cluster-Based Economic Development [WWW resource]. – Available at : <http://www.ivorytower.se/greenbook/general.html>*

Редакція отримала матеріал 20 травня 2014 р.